



**MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL PARC DE LA  
CIUTADELLA (GRAN CASCADA-PASEIG DE JOAQUIM RENART) /  
PASSEIG PUJADES, 22 / CARRER DE WELLINGTON, 1.**

**CIUTAT VELLA, BARCELONA**

**(CODI: 086/16)**

**Data de la intervenció:**

**Del 5 al 12 de Setembre de 2016.**

Arqueòleg Director:

**MIRIAM ESQUÉ BALLESTA**

Gestió de la intervenció:

**ATICS SL**

**Barcelona, Setembre de 2016**

## FITXA TÈCNICA

<b>NOM DE LA INTERVENCIÓ</b>	Parc de la Ciutadella (Gran Cascada-Passeig Joaquim Renart) / Passeig Pujades,22 / Carrer de Weelington,1
<b>UBICACIÓ</b>	Barcelona (Barcelonès)
<b>COORDENADES UTM Fus31N amb Datum ED50 (UB/ICGC)</b>	X: 432020.8 m Y: 4582411.0 m Z: 6.71 m.s.n.m.
<b>CONTEXT</b>	Zona urbana
<b>TIPUS D'INTERVENCIÓ</b>	Preventiva terrestre
<b>CLASSE D'ACTIVITAT</b>	Control i/o excavació.
<b>DATES D'INTERVENCIÓ</b>	Del 5 al 12 de Setembre de 2016.
<b>EQUIP TÈCNIC</b>	Direcció: Miriam Esqué Ballesta

## **INDEX**

1. INTRODUCCIÓ .....	5
2. SITUACIÓ GEOGRÀFICA.....	6
2.1. El Barcelonès.....	6
2.1. La ciutat de Barcelona .....	7
3. ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS. ....	9
3.1. La zona del Parc de la Ciutadella. ....	13
3.1.1. L'enderroc de la Ciutadella .....	20
3.1.2. L'Exposició Universal de 1888.....	22
3.2. Antecedents arqueològics.....	25
4. METODOLOGIA.....	34
5. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS.....	36
6. CONCLUSIONS .....	38
7. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA .....	39
8. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA .....	40
9. UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES.....	57
10. BIBLIOGRAFIA .....	58

## **1. INTRODUCCIÓ**

Amb motiu de les obres d'instal·lació d'una nova línia de mitja tensió soterrada, al Parc de la Ciutadella (Gran Cascada-Passeig Joaquim Renart) / Passeig Pujades,22 / Carrer de Weelington,1 de la ciutat de Barcelona (Barcelonès), a càrrec de l'empresa FECSA-ENDESA / CAYMA, s'ha dut a terme durant els dies 5 al 12 de Setembre de 2016 el control arqueològic preventiu del qual és objecte aquesta memòria.

Donada la importància arqueològica i històrica d'aquesta zona dins la ciutat de Barcelona, es va prendre la decisió d'efectuar un control arqueològic a càrrec de l'empresa ATICS S.L., sota la direcció tècnica de l'arqueòloga Miriam Esqué Ballesta, amb l'objectiu de detectar, documentar i així realitzar un estudi de les possibles restes conservades al subsòl, amb el corresponent recull de la informació històrica necessària per tal d'ampliar els coneixements vigents de la ciutat sobre èpoques anteriors.

La finalitat de les tasques de control i documentació arqueològica ha estat la de detectar, documentar i realitzar un estudi de les restes conservades, amb el corresponent recull de la informació històrica necessària per tal d'ampliar els coneixements vigents de la ciutat sobre èpoques anteriors, i finalment l'avaluació de les restes que podrien quedar afectades per les obres.

El buidat de la rasa es va fer totalment de forma mecànica amb una màquina retroexcavadora de petites dimensions, sota el corresponent control arqueològic. L'actuació arqueològica es va centrar d'una banda, en el control visual de la realització dels treballs d'obertura i buidat de la rasa, i per l'altra, en l'excavació manual per part de la direcció tècnica quan les característiques de la terra extreta o l'aparició d'estructures construïdes així ho requerissin.

## **2. SITUACIÓ GEOGRÀFICA**

### **2.1. El Barcelonès**

Comarca de Catalunya, la capital de la qual és Barcelona. Es tracta de la comarca més poblada i industrialitzada del principat. Limita al nord amb el Vallès Occidental i Oriental; a l'est amb el Maresme i la Mediterrània, i per l'oest i el sud amb el Baix Llobregat.

La seva geografia està marcada per la plana de l'àrea metropolitana o Pla de Barcelona, la serralada de Collserola i els rius Llobregat i Besòs.

El Pla de Barcelona és una de les unitats morfològiques que configuren el territori, anomenat Barcelonès, que s'estén des de la costa mediterrània a la Serralada Litoral, concretament entre el tram de la serra de Collserola i els estrets de Martorell i de Montcada, però on els rius Llobregat i Besòs respectivament van sortir a la mar amb la formació dels seus deltes. D'aquesta manera el territori presenta dos elements morfològics clars: la serra de Collserola i la plana.

La Serra de Collserola, horst compost per granits i esquists, presenta unes altituds molt moderades, entre els 300 i 500 metres, destacant el Tibidabo que arriba als 512m. Al nord, aquesta carena comença sobre el riu Besòs amb el turó de Manyoses (2102m) i al sud-oest destaca el puig de Sant Pere Màrtir com a darrera elevació (399m). La carena presenta diversos passos de muntanya que possiblement han servit de vies de comunicació al llarg de la història.

El Pla de Barcelona es troba obert al mar i limitat per la Serralada Litoral i al sud per la falla que segueix des del Garraf i el turó de Montjuïc (que és el punt més elevat, 173m) fins al turó de Montgat, més enllà del Besòs. Aquesta falla és visible a través de l'esglaó, d'uns vint metres, que sembla separar l'eixample de la ciutat vella i que es documenta en la morfologia urbana : la baixada de Jonqueres, la Via Laietana i els carrers de les Moles, d'Astruc i de Jovellanos.

La plana està formada per la conjunció de dos deltes, el del Llobregat i el del Besòs, que a causa de l'acumulació de detritus quaternaris i sorrells a la línia costanera, han acabat formant un conjunt identificable per la uniformitat urbana. En aquesta plana es distingeixen petits turons arran de mar que tenen el seu origen en els plegaments de dipòsits marins del miocè i el pliocè. És en el cas de la muntanya de Montjuïc, del turó dels Ollers, i ja dins la ciutat del sector dels carrers d'Escudellers i Nou de Sant Francesc, i de les Falzies on es localitza

l'antiga Llotja i del Tàber, on s'assentava la ciutat romana. Des de l'època romana el constant progrés de la línia de costa degut a l'aportació dels arrossegaments del Besòs i al corrent marí tangencial a la costa que aporta terres del Maresme, van contribuir al rebliment d'estanys i aiguamolls i van anar encerclant aquests turons, passant a formar part de la terra ferma.

Aquests materials s'acumularen darrere l'escullera feta per a protegir el nou port i que arribaren a formar l'emplaçament de l'actual Barceloneta. Finalment, l'acció dels corrents de la mar, arrossegant els materials detrítics, terraplenant badies i albuferes, ha ajudat a conferir a la costa del Pla de Barcelona el seu aspecte rectilini, sense entrants ni accidents notables.

Geològicament hi ha una unitat quaternària (pleistocè i holocè) que en cobreix una de terciària. D'època quaternària a l'holocè és on es localitza l'activitat antròpica, es registren nivells d'argila, sorres i graves d'origen torrencial i col·luvial, a part dels estrats superiors que és on es registrava la major presència de restes arqueològiques d'època contemporània i moderna.

### **2.1. La ciutat de Barcelona**

Barcelona està situada a la costa mediterrània, en el lloc anomenat Pla de Barcelona, comprès entre els rius Besòs i Llobregat, al nord es troba la serra de Collserola, on hi ha el Tibidabo, que és el cim més alt (542 metres). La serralada de Sant Mateu a llevant i el massís de Garraf a ponent fan que les entrades fàcils al pla d'al·luvió, sobre el qual reposa la ciutat, siguin els passos fluvials del Besòs i el Llobregat.

Les òptimes condicions climàtiques i estratègiques de la ciutat han afavorit al llarg del temps el seu desenvolupament que, amb Montjuïc vora el mar, ha facilitat la defensa del seu litoral. Els seus orígens es situen en el petit pujol del Tàber, però ben aviat els límits s'anaren expandint pel pla, on només s'aixequen, cap al nord, els turons de Monterols, el Putget, la Creueta, el Carmel, la Muntanya Pelada i el Turó de la Peira.

Des del punt de vista urbanístic la ciutat de Barcelona consta de diverses àrees organitzades en districtes. La zona que ens ocupa es troba situada en el districte de Ciutat Vella. Aquest espai inclou, d'una banda, un nucli central anomenat barri gòtic que correspon a la primitiva ciutat romana i, de l'altra, un seguit de ravals

situats al seu voltant que es van formar en època medieval, dins el perímetre de les muralles aixecades al segle XIII. Aquestes viles noves foren conegudes amb els noms de les esglésies que els centralitzaven: del Pi, de Santa Anna, de Sant Pere, de la Mercè i de Santa Maria del Mar. Els darrers sectors del nucli antic de la ciutat, és a dir, la Rambla i el Raval, varen començar a ser urbanitzats quan quedaren inclosos dins del tercer recinte fortificat que es bastí al llarg de la segona meitat del segle XIV.



### 3. ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS.

La història de la ciutat de Barcelona sembla que arrenca d'un primitiu poblat ibèric, situat al promontori de Montjuïc. Ja des d'època romana la ciutat esdevé un centre de gran importància, la ciutat de *Barcino*, situada al cim del mont Tàber, geològicament un paleorelleu exhumat en retrocedir gradualment el turó Barcelona, on actualment hi ha la Plaça Sant Jaume i la Catedral. Fou sobre aquest turó on s'ubicà la ciutat romana en època d'August, i la Plaça Sant Jaume respon a la probable ubicació del fòrum de la ciutat.

L'origen de la ciutat de Barcelona s'ha de situar a la colònia ***Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*** fundada de nova planta per August al s.I a.C. La ciutat emmurallada, amb un perímetre clar, presenta una planta octogonal amb una trama a partir de dos grans eixos, el *cardo maximus* i el *decumanus maximus*. Aquests dos eixos donaven la pauta a la resta de la xarxa de carrers rectilinis amb illes regulars, confluint en un espai obert central, el fòrum, on s'ubica l'actual Plaça Sant Jaume.

Com a conseqüència de l'augment de població que es produeix ja des de començament del s. IX , s'urbanitzà una part del territori que ocupava fora del recinte de les muralles romanes, i per tal de protegir aquests nous nuclis de població anomenats vilanoves al voltant de centres d'ordre econòmic o religiós.



**Barcelona a l'any 1000, segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)**

A principis del s. XII la gran expansió demogràfica provocà la creació i creixement d'aquests nuclis poblacionals i de molts obradors al voltant de les muralles,

aquest creixement de la ciutat fora de l'antic recinte murari romà serà el responsable de la construcció d'un nou sistema defensiu. Les dades més antigues sobre el començament de les obres d'aquesta nova estructura defensiva fan referència a 1285, però les darreres investigacions i actuacions arqueològiques no han pogut localitzar fins al moment evidències materials ni estructurals per a aquesta cronologia. Cal destacar també la constància des de 1255 de diferents portals al llarg de la ciutat, a més dels que es crearan a partir de 1260, tots ells situats entre l'antic recinte romà i el que es començarà a construir a partir de 1285. Els límits marcats per a la nova muralla quedaran definits pels actuals carrers de La Rambla, Fontanella, Trafalgar, Arc de triomf, Lluís Companys i Passeig Picasso.



**Barcelona a l'any 1200 segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)**

Tradicionalment s'ha considerat el tram de la Rambla com el primer construït, entre el convent de Framenors fins a la zona de l'església de Santa Anna, arrancant de la part més baixa de la Rambla fins l'actual Plaça Catalunya i on es situarien un total de cinc portals: el de Santa Anna, Portaferriça, Boqueria, Trencaclaus i Framenors. Pel que fa referència a les dades cronològiques obtingudes en aquest sector, Josefa Huertas i Marta Rodríguez situen la construcció a final del s. XIII principis del s.XIV.



### **Barcelona a l'any 1280, segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)**

L'any 1358, marca una altra fita important, serà l'inici de les obres de refortificació del perímetre de 1285 i la creació del tram marítim, començant els treballs als esperons de Sorsmenor (a la Ciutadella), a Framenors (Passeig Colom) i a Santa Anna.

A aquesta primera ampliació i posterior refortificació del perímetre del recinte emmurallat de la ciutat, tradicionalment relacionat a Jaume I, s'ha d'afegir l'ampliació cap al Raval a mitjans del s.XIV promoguda per Pere el Cerimoniós, a partir de diferents fases. Aquesta nova ampliació marcaria el definitiu traçat de la muralla de la ciutat, abastant els actuals carrers de Pelai, les rondes de Sant Antoni i Sant Pau i el Paral·lel. D'aquesta manera l'estructura física de la Barcelona medieval quedaria consolidada entre els s. XIV i XV. Tot aquest cinturó es completaria a s.XVI amb l'aixecament de la muralla de mar.

L'any 1369 es realitzà un projecte que feia passar la muralla, des del Portal de St. Antoni cap al segon recinte murat, tallant els carrers de la Cadena, de Robador i de Sant Pau, per a enllaçar-se amb la muralla de la Rambla, havent passat el carrer de la Boqueria, prop del Portal de Sta. Eulàlia. Sembla que es va desestimar i no es va realitzar. La muralla seguí un nou curs des de St. Antoni a St. Pau, i d'allà a les Drassanes.

De nord a sud trobem 4 portals, el de Tallers que data de 1359, el de St. Antoni, que fou durant segles la Porta Triomfal de la ciutat, accés per les comitives reials, el de St. Pau bastit el 1389 i el de Drassanes. D'aquest últim llenç de mur encara



l'enderrocament d'unes muralles que ara feien impossible el desenvolupament normal de l'urbanisme i dels serveis de la ciutat. La pressió popular feu que durant la revolució de Juliol de 1854 s'iniciés l'enderroc i que posteriorment fos acceptat pel govern central, fins al punt que el 12 d'Octubre del mateix any, fos aquest govern el que es fes càrrec de les despeses que fins aquell moment havien estat a compte de l'Ajuntament de Barcelona.

Un cop desnonada la muralla es procedí a la construcció de la nova Barcelona dissenyada per Ildefons Cerdà: l'Eixample.

### **3.1. La zona del Parc de la Ciutadella.**

L'esclat de la Guerra de Successió al tron de la Monarquia Hispànica (1701-1715), la derrota catalana de l'any 1714 i la posterior construcció de la Ciutadella, seran fets que marcaran plenament el sector on s'ha desenvolupat la nostra intervenció, al estar a prop, quan no essent l'escenari, de diferents esdeveniments cabdals transcorreguts durant les darreres etapes del conflicte.

No ens estendrem analitzant aquest enfrontament de caire internacional ocasionat per la mort sense descendència de Carles II, i la lluita entre els dos pretendents, Felip d'Anjou (amb l'exèrcit del Regne de França al darrera) i l'arxiduc Carles d'Àustria (amb les tropes austríaques, angleses i holandeses entre d'altres), per aconseguir el tron. El Principat, juntament amb la resta del territoris de la Corona d'Aragó, va prendre partit pel bàndol austriacista, refiant-se del recolzament de les tropes aliades, sobretot dels britànics; però la fi de les hostilitats després de la signatura del Tractat d'Utrecht (1713) davant adveniment de l'arxiduc Carles com a emperador de d'Àustria, va deixar els catalans lluitant tots sols contra els exercits franco-castellans del pretendent francès, ja convertit oficialment en Felip V.

Amb totes les places fortes del territori sota control del nou monarca, només restaren a mans catalanes el castell de Cardona i la ciutat de Barcelona. Felip V, envia una contingent d'uns 20.000 homes cap a Catalunya, comandats per Restaino Cantelmo, duc de Populi, els quals es planten davant de Barcelona el 25 de juliol de 1713 i inicien un setge que no acabarà fins l'onze de setembre de 1714. Davant els reiterats fracassos en l'intent de prendre la ciutat, Lluís XIV decideix enviar el seu millor general James Fitz-James, duc de Berwick i mariscal de França, ens substitució del duc de Populi, cessament que es fa

efectiu el 6 de juliol de 1714. El duc de Berwick decideix canviar l'estratègia seguida fins el moment, basada en el bombardeig sistemàtic de la ciutat tot esperant la seva rendició; així, es reorganitza el cordó de setge, que abarcava des de la Marina de Sants fins els aiguamolls dels Besós, situant les tropes castellanques entre Sants i Gràcia, i les franceses entre el Guinardó i Sant Martí de Provençals, al mateix temps que es decideix quin serà el punt de l'atac final a Barcelona: el tram de muralla existent entre el Baluard de Santa Clara i el del Portal Nou, com hem dit en l'apartat anterior, el sector més feble de tot el recinte fortificat. El general Villarroel, cap militar de la ciutat, es veu obligat a capitular a les tres de la tarda del dia onze de setembre de 1714, davant l'entrada de les tropes de Felip V, després de diversos atacs i contraatacs, per les set bretxes que van aconseguir obrir entre el baluard de Llevant i el del Portal Nou. Tant el convent de Santa Clara com la torre de Sant Joan foren destruïts en el transcurs dels combats.

La caiguda de Barcelona i de tot el territori català, va suposar la pèrdua de les institucions pròpies i de tots els privilegis que s'havien acumulat al llarg de segles de pactes amb els monarques, publicant-se l'anomenat Decreto de Nueva Planta del gener de 1716, que unificava la legislació dels territoris sota domini de Felip V a les lleis castellanques, tal i com ja havia fet al regnes de València, Aragó i Mallorca. Com a càstig a la resistència de la població de Barcelona, és va arribar a plantejar l'arranament de les muralles o, fins hi tot de la totalitat de la ciutat, tal i com es pot llegir en l'extracte del consell de ministres del 2 d'abril de 1715:

[...] Son todos de parecer sin contestación que se deben demoler enteramente todas las Murallas de Barcelona para desarraigar de una vez del Corazón de los Catalanes aquel amor que las tienen y sobre cuyo refugio han sido tan insolentes en sus rebeliones, teniendo por infalible que siempre que vean desmantelada Barcelona no pensaran a rebelarse mas. [...]<sup>1</sup>

Finalment, però, l'enginyer flamenc al servei de Felip V, Joris Prosper van Verboom va convèncer el rei per tal que construís una ciutadella militar que permetés la defensa d'una ciutat tan estratègica però, sobretot, per a reprimir una població que tants maldecaps havia donat i encara en podria donar al

---

<sup>1</sup> Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 130

monarca; la idea queda perfectament clara en un informe del mateix Verboom de l'any 1717:

[...] Pero teniéndose presente de que la Ciudadela no tan solo está construida para defenderse de un exerzito enemigo que entrase por Tierra a Sitarla, y una Armada de mar, que se presentase para desembarcar Tropas, o, a quitarle la Comunicación por mar, sino es de el freno que se ha de poner a una Ciudad Rebelde de un Pais que puede Levantarse y embarazar por tierra cualquier socorro que se necesitase introducir en la Ciudadela [...]2

El mateix Verboom va dissenyar la fortalesa, seguint les innovacions poliorcètiques més avançades del moment: aquesta tindria una forma pentagonal amb cinc baluards (anomenats de Don Felipe, de Don Fernando, del Príncepe, del Rey i de la Reina, aquests dos darrers mirant a la ciutat) protegits per cinc revellins, i es construiria a l'àrea de llevant de la ciutat, per tal de reforçar la zona més dèbil de la muralla, aprofitar el sector més castigat pels combats on gairebé tots els edificis estaven enrunats, i controlar l'àrea de Barcelona més poblada (el barri de la Ribera). Les obres començaren el mes de març de 1716, construint-se els baluards que miraven cap a la ciutat, i no s'acabaran a finals del 1718, un temps rècord per l'època; abans però, durant el 1717, es van haver d'enderrocar un miler de cases que ocupaven el que havia de ser l'esplanada entre la Ciutadella i la ciutat, cosa que hagueren de fer els mateixos habitants obligats per decret, i es va desviar el curs del Rec Comtal. Malgrat tot, els edificis interns no es van enllestir fins el 1727, i encara alguns no van passar de ser projectes que mai es van construir. Un cop finalitzada, la Ciutadella podia acollir sis batallons d'infanteria, dos esquadrons de cavalleria, dues companyies d'artillers, una de minadors i una de bombarders, que sumarien unes cinc mil persones en total. Pel que fa al nombre de peces d'artilleria, parlaríem d'uns cent vint canons, situant-se els de major calibre mirant a la ciutat, cosa que evidencia la major importància que tenia el paper repressiu respecte el defensiu.

---

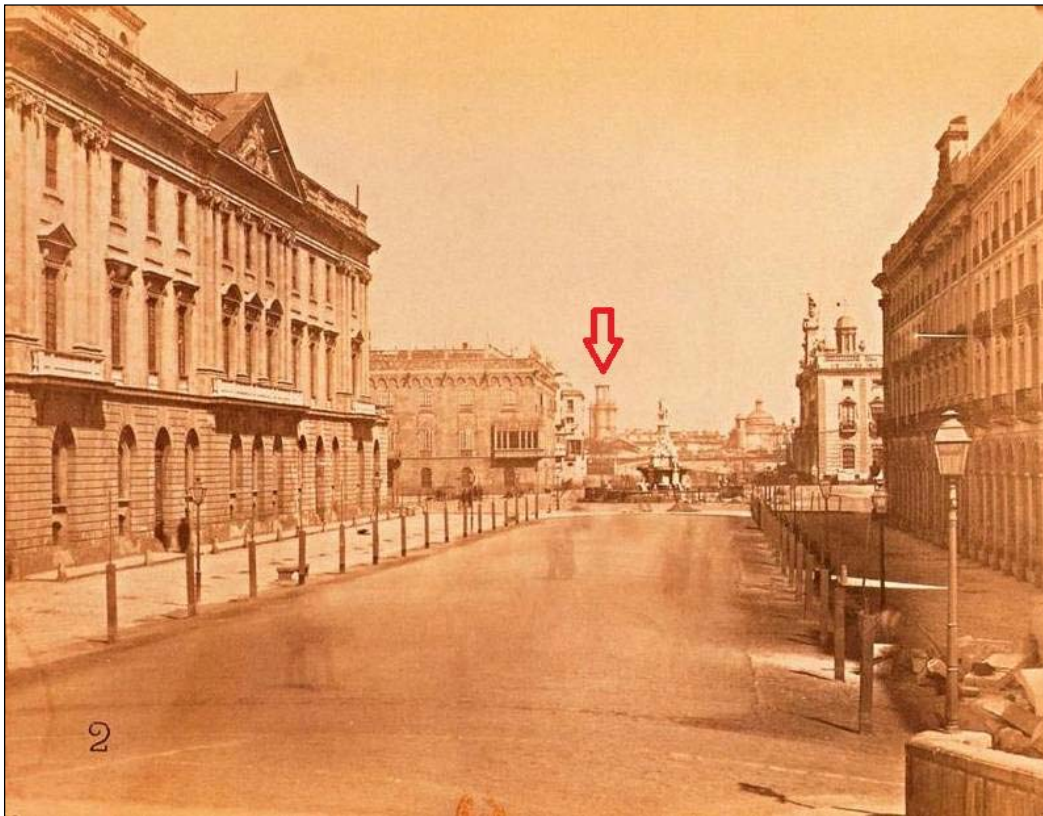
<sup>2</sup> *idem*, pàg. 142



Plànol de la Ciutadella. Any 1760 (MPD, 02, 046. Archivo de Simancas)

Tot el conjunt estava unit al cinturó de muralles mitjançant dos fossats, un a banda de mar i l'altre a l'alçada del Portal Nou, que perllongaven el fossat que envoltava la ciutadella i quedaven comunicats amb el propi fossat de la muralla. L'element més visible del complex militar fou la torre de Sant Joan, que fou reconstruïda i augmentada en alçada per a servir de punt de vigilància sobre la ciutat ocupada; igualment hi eren tancats tots els presoners condemnats a mort, a l'espera de l'execució.





**La torre de Sant Joan, des del Passeig d'Isabel II, fotografia de l'any 1860 (BARCELOFILIA)**

Dos fets importants marcaran el territori al qual fa referència la present memòria, arribats a períodes contemporanis: l'enderroc de la Ciutadella i la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1888 a Barcelona.

La nova fortalesa no va tenir mai cap paper destacat en la defensa de la ciutat durant els diferents conflictes que hi va haver mentre va existir; la seva funció fou únicament de presó militar i símbol de repressió contra les llibertats del país, fet pel qual, juntament amb els motius de la seva construcció i la manera com es va fer, l'edifici fou sempre odiat pels barcelonins, essent constants les demandes populars pel seu enderroc i desaparició. Curiosament, la primera petició va procedir de les autoritats militars, durant la Guerra Gran (1793-1795) entre el Regne d'Espanya i la recent República Francesa; amb l'exèrcit francès ocupant l'Empordà, l'any 1794 els militars espanyols van creure necessari l'enderroc de la Ciutadella per evitar la seva caiguda en mans de l'enemic i el posterior atac a Barcelona, però la mesura fou desestimada.

El 1814, un cop acabada la Guerra del Francès (1808-1814) i restaurada la monarquia borbònica amb Ferran VII al tron, el consistori barceloní va demanar ampliar el perímetre emmurallat de la ciutat per incloure el recent aparegut barri de la Barceloneta, la qual cosa feia indispensable comptar amb la superfície ocupada per la fortalesa (28,6 hectàrees); novament la petició fou denegada. Es tornar ha provar a l'octubre de 1841, durant la regència del general Espartero, moment en que fins hi tot es va començar a enderrocar la part del complex situat dins la ciutat, però el procés es va aturar i es va obligar a reparar els desperfectes a costa dels pressupostos de l'ajuntament. Encara una nova reivindicació l'any 1845 tampoc fou escoltada.

Val a dir que hi va haver intents per part de les autoritats militars de minimitzar l'impacte visual de la Ciutadella i reduir les tibantors amb la població mitjançant la humanització de les rodalies de la fortalesa. El primer d'aquests intents fou la creació de l'anomenat passeig de l'Esplanada, que transcorria entre l'actual Estació de França i la placeta del Comerç (on hi havia el baluard del Portal Nou) tot seguint el traçat actual del carrer Comerç; fou projectat pel Capità General de Catalunya Agustín de Lancaster y Araciel l'any 1796, i va suposar el segon passeig arbrat que va existir a la ciutat després de les Rambles, venint a pal·liar una mica el dèficit d'espais verds i oberts dins d'una Barcelona encara emmurallada. De fet, el seu nom oficial era Passeig de Sant Joan, però popularment fou conegut com a Passeig de l'Esplanada per ocupar l'esplanada existent entre el barri de la Ribera i la Ciutadella.

L'estructura era formada per diverses fileres d'arbres a banda i banda d'un camí central amb quatre fonts brolladors aixecades sobre basses d'aigua circulars i situades de forma més o menys equidistant amb una separació aproximada de dos-cents metres entre elles. La primera font pel cantó de mar era la de la nimfa Aretusa, que coincidí amb l'extrem sud del passeig.

A continuació en direcció nord hi havia la font del Tritó, la figura del qual apareixia domant un cavall de mar, tot seguit la font de la Nereida cavalcant sobre un dofí, i finalment la Font d'Hèrcules, l'única que es conserva avui dia a la cruïlla entre el Passeig de Sant Joan i el carrer de Còrsega. L'espai central disposava també de bancs i quedava delimitat i protegit per tanques i baranes dels dos camins laterals reservats per a la circulació de carruatges i bestiar.



**Plànol de Barcelona de l'any 1806, amb el passeig de l'Esplanada al rectangle vermell. (ICC)**

El segon intent del que parlàvem fou el conegut com a Jardí del General, que va ser el primer jardí públic que va existir a la ciutat. Projectat també per un Capità General de Catalunya, en aquest cas el general Francisco Javier Castaños, es va construir l'any 1816 just on arrencava el passeig de l'Esplanada, seguint també la trajectòria de l'actual carrer Comerç. En tot el seu perímetre, el jardí es trobava envoltat d'una reixa i l'interior era poblat d'una gran diversitat d'arbres i vegetació amb bancs de pedra i una trama formada per molts camins i avingudes, incloent un petit estany. Va ser també un espai pioner en l'exhibició d'animals al públic, disposant d'una gran gàbia



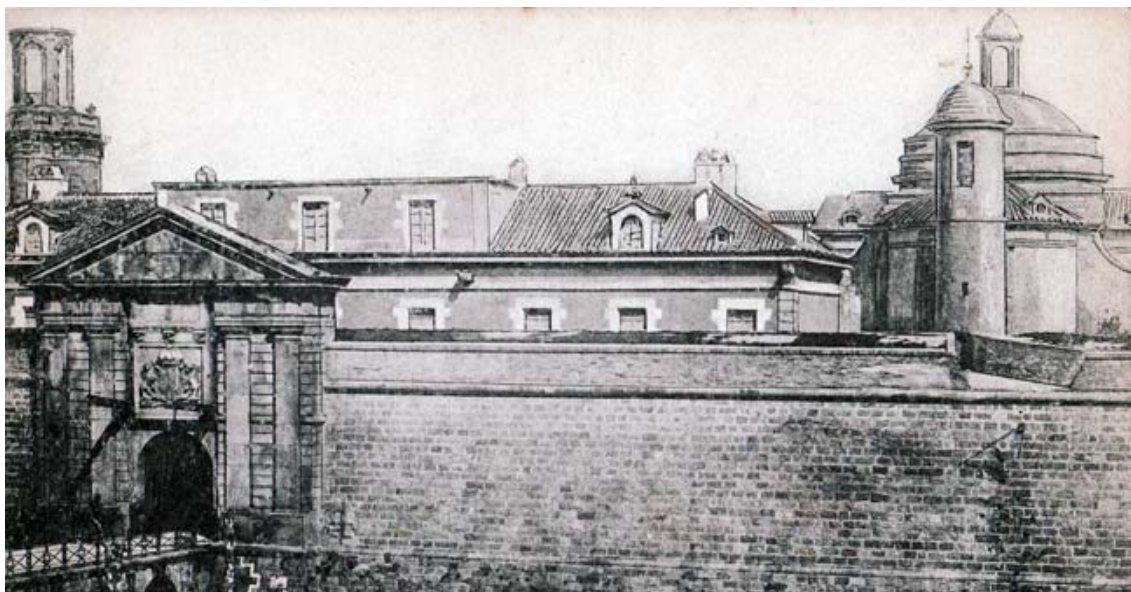
**Situació del Jardí del General, amb el passeig de l'Esplanada, l'any 1855 (ICC)**

on eren exposades diverses espècies d'ocells exòtics que amb els seus cants foren l'atracció permanent d'aquell indret de gran popularitat entre la ciutadania. Pel que fa a l'estatuària, hi havia almenys nou escultures disseminades pel jardí, amb quatre bustos representatius de la Modèstia, la Soledat, l'Afflicció i la Follia, i cinc escultures de cos sencer representant a Minerva, Ceres, la Medicina, La Fidelitat i un grup doble amb Bacus i Ariadna; alguns dels bustos és possible que actualment es trobin als jardins del Palau de Pedralbes. L'any 1841, fruit d'una visita de la reina Isabel II, la seva extensió es va ampliar, passant de les 0,4 hectàrees inicials a les 0,5.

### 3.1.1. L'enderroc de la Ciutadella

L'inici del final de la Ciutadella es produeix l'any 1854, amb la publicació del decret que permet enderrocar les muralles de Barcelona, treballs que s'inicien l'estiu del mateix any, com a mesura necessària per dotar la ciutat de l'espai indispensable per expandir-se i donar cabuda tant a la puixant indústria com a la immigració que des del camp arribava cercant millores en el seu nivell de vida; al mateix temps es milloraven les condicions higièniques d'una població fins

llavors amuntegada a l'interior del recinte emmurallat i es donava feina a centenars de jornalers. Tot i així, una reial ordre del Ministeri de Guerra del 1858, obligava a mantenir la Ciutadella juntament amb el Castell de Montjuïc, malgrat que tots els projectes presentats en concurs per a la urbanització dels nous terrenys (fins hi tot el d'Ildefons Cerdà, que fou el guanyador) incloïen la superfície de la fortalesa.



**Fotografia de l'entrada principal a la Ciutadella feta per Isidre Torres vers el 1850**

A partir de l'any 1862, però, es feien evidents els avantatges econòmics que suposava la venda dels terrenys de la Ciutadella i, finalment, un decret de l'abril de 1864 autoritza l'enderroc del complex militar sempre i quan s'hagin enllestit les casernes necessàries per acollir la guarnició en un altre lloc de la ciutat. Caldrà esperar fins la revolució de setembre de 1868, amb la caiguda d'Isabel II del tron, per obtenir el traspàs de la propietat dels terrenys a l'ajuntament, que es va fer oficial el 12 de desembre de 1868, sota l'impuls del general Joan Prim com a president del Consell de Ministres i Ministre de la Guerra; les úniques condicions imposades a l'ajuntament foren pagar el consistori les despeses de l'enderroc i l'obligatorietat de construir-hi jardins públics, això darrer com una compensació davant la pèrdua del passeig de l'Esplanada i el Jardí del General que havien de desaparèixer durant la urbanització de la zona. Pel que fa a la fortalesa, només es van conservar la capella, el palau del governador i l'arsenal.



**La Ciutadella en procés d'enderroc. Fotografia de Joan Martí de l'any 1870 (AFB)**

El mes de març de 1871 l'ajuntament de Barcelona fa públiques les bases del concurs de projectes pel nou parc, essent necessàries dues convocatòries de les quals no en va sortir cap guanyador; davant la incapacitat del jurat d'aconseguir un criteri unitari, serà el propi ajuntament qui atorgui la victòria al projecte de Josep Fontserè, inspirat en els jardins de moda en aquell moment a França i Anglaterra o les viles d'esbarjo de Roma i Florència, i juntament amb la zona verda projectar una plaça central i un passeig de circumval·lació, així com una font monumental i diversos elements ornamentals, dos llacs i una zona de bosc, a més de diversos edificis auxiliars i infraestructures, com el mercat del Born, un escorxador, un pont de ferro sobre les línies de ferrocarril i diverses casetes de serveis. Per bé que les obres es van iniciar l'any 1872, els problemes de finançament, el desgavell polític característic de l'època (en plena Tercera Guerra Carlina, que no va finalitzar fins el 1876), i el ritme lent dels treballs d'enderroc del que encara restava de la Ciutadella (fins el 1878 no es donen per acabats), van impedir culminació del parc, que s'anava fent a trossos; així l'any 1881 s'inaugura la cascada monumental (realitzada per Fontserè amb col·laboració d'un jove Antoni Gaudí) i el 1884 la font de la Dama del Paraigües.

### 3.1.2. L'Exposició Universal de 1888

La segona meitat del s. XIX es pot considerar com el de l'apogeu de les Exposicions Universals, cites anuals on cada país podia exposar els avenços tecnològics i fes gala del seu potencial econòmic i industrial. Des de la primera, realitzada a París l'any 1855, van anar adquirint un gran prestigi al ésser considerades els majors esdeveniments polítics, econòmics i socials del món; aconseguir-ne ser la seu era una oportunitat de desenvolupament econòmic per a la ciutat organitzadora i atorgava un gran renom internacional.

La idea inicial d'organitzar una Exposició Universal a Barcelona procedia de l'empresari Eugenio Serrano, però davant la impossibilitat de dur a terme l'esdeveniment en solitari, el projecte fou assumit per l'alcalde de Barcelona Francesc Rius i Taulet, que es va envoltar d'un grup d'empresaris de la ciutat tot formant el conegut com a Comitè dels Vuit (Rius i Taulet, Elies Rogent, Lluís Rouvière, Manuel Girona, Manuel Duran i Bas, Josep Ferrer i Vidal, Claudi López i Carles Pirozzini), entre els membres de la Junta de l'Exposició hi van figurar personalitats com el mateix Jacint Verdaguer.

El comitè va triar com a espai central de l'exposició els terrenys del parc de la Ciutadella, que encara estava a mig construir, pensant que seria l'impuls definitiu per acabar-lo definitivament; això no va agrada a Josep Fontserè, que no va voler col·laborar i fou substituït per Elies Rogent l'any 1887, el qual va seguir les tasques tot respectant el pla original de Fontserè. L'exposició es va desenvolupar en una superfície de 380.000 metres quadrats que tenia l'Arc del Triomf (obra de Josep Vilaseca) com a porta d'entrada, estenent-se el recinte per tot el parc i part de l'actual Estació de França; comptava també a amb un secció marina a la qual s'arribava a través d'un pont que permetia creuar les vies del tren a Mataró, i que menaven fins on actualment trobem l'Hospital del Mar.

Una quarta part del recinte estava ocupat per edificis dissenyats pels arquitectes més prestigiosos del moment, on es feien les exposicions, essent el més important el Palau de la Indústria, de 70.000 metres quadrats i planta semicircular. Malgrat que el temps per poder fer les obres del recinte va ser molt reduït, l'organització va demostrar una gran capacitat de gestió i esforç a l'hora de realitzar les estructures necessàries per l'esdeveniment, però aquesta manca de temps també va fer que alguns edificis tinguessin una vida efímera, al ésser només pensats per a un ús temporal.



**El palau de la Indústria de l'Exposició Universal de 1888 (ACB)**

Així avui dia encara podem contemplar integrats al parc o a les seves rodalies el ja esmentat Arc del Triomf, el Castell dels Tres Dragons, de Lluís Domènech i Muntaner (cafè-restaurant de l'exposició, actualment Museu de Zoologia), el Museu Martorell de Geologia, d'Antoni Rovira, i l'Umbracle, projectat per Josep Fontserè i acabat per Josep Amargós; a aquests elements cal afegir els edificis que es van mantenir de l'antiga Ciutadella, que ja hem dit foren el Palau del Governador, l'Arsenal i la Capella, i les estructures del parc que ja estaven fetes, bàsicament la Cascada Monumental.

L'esdeveniment va ser considerat un èxit, tant pel nombre de visitants com per la projecció internacional que va donar a la ciutat, considerant molts autors que fou el primer gran pas de l'economia catalana cap a l'uropeïtzació. Des del punt de vista econòmic, l'exposició, plantejada en un moment de depressió econòmica, va revitalitzar el sector de la construcció, i va generar grans ingressos a tots els sectors de la ciutat fruit de l'enorme aflluència d'industrials d'arreu; cal dir, però, que el dèficit acumulat per l'ajuntament va arribar als sis milions de pessetes de l'època. Altres elements positius foren l'impuls urbanitzador a la resta de la ciutat que es va dur a terme aprofitant l'avinentsa, com per exemple la façana marítima entre el parc de la Ciutadella i les Rambles, on es va construir el Passeig de Colom i el Moll de la Fusta, o al barri de la Ribera adjacent, on es va construir el Mercat del Born l'any 1876 i es van projectar els



passeigs de Picasso i de Pujades; igualment també és van fer les primeres instal·lacions d'enllumenat elèctric, tant dins del recinte de l'Exposició, com a alguns carrers de Barcelona (la plaça Sant Jaume, el passeig de Colom i les Rambles). Des d'una òptica catalanista, l'Exposició Universal de 1888 simplement fou el reflex de la bona relació entre la monarquia recentment restaurada a mans d'Alfons XII, i la burgesia industrial catalana, que havia donat suport al retorn de dels Borbons l'any 1874, a la recerca d'una pau social que permetés un desenvolupament econòmic.

Un cop finalitzada l'Exposició, part dels terrenys del parc acolliren les instal·lacions del zoo de Barcelona, inaugurat el dia de la Mercè de 1892 i format a partir de les col·leccions venudes a la ciutat per Lluís Martí i Codolar, el qual disposava d'un petit zoològic a la seva finca del Guinardó, coneguda com la Granja Vella. D'ençà aleshores, la fisonomia del parc no ha patit gaires canvis significatius, essent els més notables l'establiment de la seu del Parlament de Catalunya a l'edifici de l'antic arsenal de la Ciutadella des del 1932 (tret del període franquista que va de 1939 fins la restauració de la Generalitat l'any 1979) i la conversió de l'antic Palau del Governador en l'IES Jacint Verdaguer; l'únic element que resta sota jurisdicció militar és l'església de la Ciutadella, encara avui capella castrense.

Pel que fa la resta del barri de la Ribera, aquest va viure un revifalla econòmica a partir de l'any 1921, amb la conversió del Mercat del Born en el mercat central de la fruita i la verdura de Barcelona, però fou un miratge que va perdurar fins el 1974 quan les seves instal·lacions es traslladaren a la Zona Franca; a partir d'aquell moment tot el sector es va enfonsar en un procés d'abandonament i marginalitat del qual no es va recuperar fins els anys 90.

### **3.2. Antecedents arqueològics**

Han estat nombroses les intervencions arqueològiques dutes a terme al parc de la Ciutadella sobretot a partir dels anys 90, en un primer moment arrel de les necessitats de transformació de molts espais de la ciutat després de la seva designació com a seu del Jocs Olímpics de l'any 1992, i més tard amb el procés de reforma i dignificació del barri de la Ribera, que es trobava en un estat de forta

degradació i marginalitat des del tancament del Mercat del Born l'any 1974 i el seu trasllat a les noves instal·lacions de la Zona Franca.

La primera intervenció de la qual tenim notícia administrativa és la duta a terme entre els anys 1989 i 1990, co-dirigida per un equip d'arqueòlegs (Emília Pagès; Montserrat Prat; Robert Farré; Dolors Serra) en motiu de la construcció del nou col·lector del Bogatell, el qual va afectar tot el traçat del passeig de Lluís Companys des de l'Arc del Triomf, així com la seva continuació dins el parc (passeig dels Til·lers) i un sector del Zoològic. De les estructures documentades cal destacar tres trams de la muralla medieval dels ss. XIII i XIV bastida entre el Portal Nou i el Portal de Sant Daniel (amb dues de les onze torres que la reforçaven), part de la trama urbana del barri de la Ribera existent al voltant del convent de Santa Clara, un dels angles del Baluard del Portal Nou, un tram del Rec Comtal proper a l'Arc del Triomf (part del qual es va fer servir com a passadís de l'estació de la Línia 1 del Metro), i algunes estructures corresponents a la Ciutadella. Totes les troballes foren desmuntades prèvia documentació<sup>3</sup>.

Haurem d'esperar més de deu anys per tornar a trobar intervencions a l'interior del parc, majoritàriament en forma de rases per renovar els serveis del recinte. Segons la carta arqueològica de Barcelona, tenim coneixença de les següents:

#### Any 2002

- La substitució de les conduccions d'aigua del parc i la instal·lació d'una línia de fibra òptica permet a l'arqueòloga A. Traveset la documentació de diferents murs que es vinculen a la Ciutadella<sup>4</sup>.

#### Any 2005

- Sota direcció de l'arqueòleg F. Morales, la renovació de l'enllumenat permet la documentació de noves estructures muràries susceptibles de pertànyer a la Ciutadella, així com d'altres relacionades amb l'Exposició Universal del 1888<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/711>

<sup>4</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/123>

<sup>5</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/338>

- Les obres per a la instal·lació d'una àrea de gossos, permet l'arqueòleg S. Segura documentar una claveguera en desús vinculada a la construcció del mateix parc<sup>6</sup>.

- L'arqueòleg M. Gea dirigeix la que possiblement sigui la intervenció més destacable de les desenvolupades a l'interior del parc, fruit de la reforma integral del mateix. Els rebaixos necessaris per a la instal·lació de noves línies de rec i la renovació de l'arbrat, deixen a la llum el Portal de Sant Daniel i alguns trams de l'anomenada *Cortina de Ribera*, la muralla construïda durant el s. XVI que connectava el recinte medieval amb el baluard de Llevant. D'altra banda també és documenten diferents estructures de la Ciutadella<sup>7</sup>.

- L'arqueòloga N. Nebot documenta dos murs en dues rases practicades per a la instal·lació de noves línies elèctriques al carrer Pujades i al passeig de Picasso; ambdues estructures es van relacionar amb la Ciutadella<sup>8</sup>.

#### Any 2006

- Es duu a terme l'excavació en extensió del sector del parc on s'havia documentat l'any 2005 el Portal de Sant Daniel, sota direcció de M. Gea<sup>9</sup>.

#### Any 2008

- L'arqueòloga E. Orri realitza una nova intervenció en un dels accessos del parc pel passeig de Picasso on s'hi practica un pou, sense que se n'obtinguin resultats positius<sup>10</sup>.

#### Any 2009

- A l'exterior del parc, dins una rasa destinada a la instal·lació d'un tub de drenatge practicada davant el Castell dels Tres Dragons, l'arqueòleg D. Giner documenta el mur nord de l'illa de cases que delimitava la plaça del Born per l'oest i que fou enderrocada cap el 1715 arrel de la construcció de la Ciutadella<sup>11</sup>.

- La substitució d'un col·lector d'aigües pluvials al passeig del Til·lers permet l'arqueòleg O. de Castro, la documentació d'un tram de carrer empedrat

<sup>6</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/337>

<sup>7</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/379>

<sup>8</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/64>

<sup>9</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/419>

<sup>10</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3033>

<sup>11</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3193>

identificat amb el carrer de Santa Clara, i part de l'interior d'una de les cases, tot amortitzat durant el s. XVIII. També és va documentar part del Baluard del Rei, pertanyent a la Ciutadella<sup>12</sup>.

- Arrel de la reforma de les instal·lacions del Zoològic, l'arqueòleg F. Antequera documenta diferents murs pertanyents al Palau de la Indústria, construït per a la celebració de l'Exposició Universal de 1888, i enderrocat cap el 1927<sup>13</sup>.

- A la zona nord del parc, darrera la cascada monumental, l'arqueòleg M. Gea documenta part del mur de la contraguàrdia que millorava la defensa del baluard del Príncep, tot pertanyent a la Ciutadella, durant la construcció d'un dipòsit per a aigües freàtiques<sup>14</sup>.

- La construcció del nou poliesportiu Casc Antic a la cantonada de l'avinguda del Marquès d'Argentera amb el passeig de Circumval·lació, dona peu a una intervenció dirigida per l'arqueòleg M. Gea que deixa a la llum una zona d'explotació agrícola propera a la Muralla de Mar, amb dues sínies i un tram del carrer que apareix a la planimetria de l'època sota la denominació de *carrer que va a la muralla*. De la mateixa manera es va poder documentar una de les cares del baluard de la Reina i part de la seva contraescarpa, ja pertanyent a la Ciutadella<sup>15</sup>.

### Any 2010

- L'enderroc de l'antic circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana, dins el recinte del Zoo, deixa al descobert un tram de la muralla del s. XVI, amb una tronera per a canó, i les restes d'un magatzem de palla i ordi corresponent als edificis interns de la Ciutadella. Els treballs foren dirigits per l'arqueòleg E. Hinojo<sup>16</sup>.

- Una reforma dins del Zoològic permet als arqueòlegs D. Vázquez i D. Alcubierre, la documentació del mur de façana del baluard de Don Fernando, de

<sup>12</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3270>

<sup>13</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3191>

<sup>14</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3190>

<sup>15</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/2848>

<sup>16</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3133>

la Ciutadella, així com fonamentacions i contraforts vinculats al Palau de la Indústria construït per a l'Exposició Universal de 1888<sup>17</sup>.

- L'arqueòleg O. Achón, arrel d'unes reformes a l'edifici del Parlament de Catalunya, documenta diferents restes identificades amb la cantina de la Ciutadella, i part d'un edifici triangular que allotjava un forn de pa, el qual va perdurar al costat de l'edifici del Parlament (antic arsenal) fins els inicis del s. XX<sup>18</sup>.

#### Any 2011

- La reforma de l'entorn de la Capella Castrense, controlada per l'arqueòleg O. de Castro, evidencia l'existència d'un pou molt probablement pertanyent al convent de Santa Clara, i diverses estructures relacionades amb la capella, com ara el mur perimetral de la mateixa, i restes del que havien estat habitatges de clergues i la rectoria<sup>19</sup>.

- Fruit de l'ampliació de la instal·lació dels hipopòtams al Zoològic, l'arqueòleg E. Hinojo realitza tres sondeigs que li permeten documentar diferents estructures pertanyents als edificis de l'Exposició Universal de 1888, segurament del Palau de la Indústria<sup>20</sup>.

#### Any 2012

- Apareixen quatre contraforts i diferents trams de l'escarpa del baluard de Don Felipe, de la Ciutadella, durant la construcció de dos nous edificis de la Universitat Pompeu Fabra, davant l'accés al Zoològic pel carrer de Wellington, sota direcció de l'arqueòleg E. Nadal<sup>21</sup>.

#### Any 2013

- Es documenten dos murs pertanyents al recinte defensiu de la Ciutadella borbònica, relacionats amb el camí cobert de la contraguàrdia del baluard del Príncep de la ciutadella, i un tercer possiblement relacionat amb el revellí de

---

<sup>17</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3295>

<sup>18</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3275>

<sup>19</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3467>

<sup>20</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3254>

<sup>21</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3517>

l'esmentada fortificació, durant les tasques realitzades sota la direcció de Lourdes Moret.<sup>22</sup>

- Documentació d'un sífó i d'una fonamentació relacionats amb un dels pavellons d'Espanya del Palau de la Indústria pertanyents a l'Exposició universal de l'any 1888, durant les tasques realitzades a l'espai dels cérvols del Pare David a càrrec d'Iñaki Moreno<sup>23</sup>

#### Any 2014

- Un equip d'arqueòlegs dirigits per J. Cruells, documenta i excava en extensió part del baluard de Llevant, del s. XVI, aparegut en el decurs de renovació de les instal·lacions per als animals de la sabana africana del Zoològic. Aquesta intervenció continua en el moment de redacció de la present memòria.

- Durant les tasques realitzades amb motiu de la instal·lació d'una estació transformador a la sabana a càrrec de Lluís Joan, es documenten diverses estructures; un mur relacionat amb part del pany de muralla del recinte emmurallat corresponent a la primera meitat del s.XVI, i diverses estructures (murs, canalitzacions i paviments) corresponents a la ciutadella borbònica, a l'hospital de la mateixa i a casernes d'infanteria del complex defensiu.

#### Any 2015

- Desembre 2014-Maig 2015; al carrer de la Marquesa 2-6 es duu a terme una intervenció d'urbanització del solar, on anteriorment arrel d'aquestes actuacions es documenta la presència de les restes del flanc del Baluard de Migdia, part de la muralla i la contraescarpa localitzades per Pere Lluís Artigues (2007). Durant la intervenció del 20014-15 a càrrec de Mikel Soberón, destinada a delimitar les estructures documentades al 2007 donat que l'espai s'emprava com a abocador de les actuacions urbanístiques, i fruit d'aquesta intervenció es documenta un nou tram del Rec Comtal, concretament un tercer canal de derivació del Rec Comtal i el traçat original del fossat defensiu ampliant els coneixements de millora de l'estructura defensiva del fossat abans de la construcció de la contraescarpa.

---

<sup>22</sup> Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2013.

<sup>23</sup> Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2013.

- Novembre 2014-Març 2015, Parc de la Ciutadella. Fruit d'una intervenció urbanística per a la instal·lació d'una nova línia de mitja i baixa tensió a càrrec de Lluís Joan. es documenta un tram de llenç de la muralla de Barcelona (primera meitat del segle XVI), i de diverses estructures relacionades amb la ciutadella com murs i paviments relacionats amb la *Puerta del socorro* i restes de les casernes per a la infanteria, i restes d'època contemporània que no corresponen amb la planimetria coneguda de l'Exposició Universal de l'any 1888.

- Gener-Desembre de 2015, Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic a càrrec de Josep Cruells. Arrel de les diverses actuacions de reforma del Parc Zoològic de Barcelona. Fruit d'aquestes tasques es documenta la presència de gran quantitat de restes de diferents cronologies. Destacar les restes documentades pertanyents a la muralla medieval com és la punta de l'esperó de Llevant (1410) del tram oriental de la muralla. Seguidament esmentar les restes de gran part de la planta baixa del baluard de Llevant (1535) destinat a unir la *muralla vella* del segle XIV amb la *muralla nova o de mar* construïda dins el mateix projecte defensiu del 1535. Aquest baluard pateix diverses actuacions de reforma documentades en aquesta intervenció arqueològica, com és el cas d'una ampliació realitzada pels volts del 1618.

Destacar també la localització de diverses restes pertanyents a la ciutadella militar borbònica (1716-1720), com és el cas d'un tram de cortina que enllaça amb el baluard de Don Fernando, part de l'edifici de les cavallerisses i un sistema de conducció d'aigua corrent inèdit.

- Març-Abril 2015, Parc de la Ciutadella-Plaça de Joan Fiveller a càrrec de Lluís Joan. Arran de les actuacions d'instal·lació d'una nova línia de mitja tensió documentant restes de diversos murs pertanyents o bé a l'antic convent de Santa clara o al complex defensiu de la Ciutadella.

- Desembre 2015-Gener 2016, Parc de la Ciutadella-Plaça de Joan Fiveller a càrrec de Lluís Joan. Durant les tasques de control de l'obertura d'una rasa destinada a una conducció d'aigua, es documenta un tram de claveguera de cronologia moderna.

- Les rodalies del parc també s'han vist afectades per diferents intervencions, de les quals cal destacar per la seva extensió i els seus resultats la duta a terme a l'antic mercat del Born entre els anys 2001 i 2002; dirigida per

P. Artigues i T. Fernández, va permetre documentar 8 illes de cases i 9 carrers en perfecte estat de conservació, pertanyents al sector del barri de la Ribera enderrocat per donar cabuda a la Ciutadella<sup>24</sup>. La continuïtat d'aquesta trama es va poder evidenciar l'any 2005 en una nova intervenció realitzada al núm. 5 del carrer Comercial, sota direcció de T. Fernández i E. Hinojo en motiu de l'adequació de l'espai per allotjar el nou Centre Cultural del Born<sup>25</sup>.

Citarem també diverses intervencions realitzades al passeig de Picasso, com ara la que va afectar la finca ocupada pels núms. 24bis-30 l'any 2003, on l'arqueòloga G. Caballé identifica la capçalera de l'església de l'Esperit Sant custodiada pels Clergues Regulars Menors, i un tram del carrer Joan Grec, tot amortitzat per l'enderroc del barri decretat per Felip V el 1715<sup>26</sup>; un altre tram d'aquest mateix carrer fou documentat l'any 2005, al núm. 24 pels arqueòlegs R. Prieto i N. Nebot<sup>27</sup>. Seguidament, a la finca corresponent als núms. 38 i 38bis, l'any 2003, l'arqueòleg P. Castejón documenta la continuació del carrer del Bonaire amb l'empedrat intacte, i algunes de les cases adjacents, restes totes elles que es mantenen sota l'actual edifici<sup>28</sup>. I finalment, entre els anys 2006 i 2007, l'arqueòloga N. Nebot evidencia l'existència de noves estructures pertanyents als darrers moments d'activitat d'aquest sector de la Ribera abans del seu enderroc, tot i que en un estat més degradat, al núm. 22 del passeig<sup>29</sup>.

Acabarem aquest apartat esmentant dues intervencions més. Per una banda la dirigida per l'arqueòloga L. Santanach l'any 2006 al solar corresponent als núms. 8-14 del passeig de Circumval·lació, o es posà al descobert un tram de la muralla de Mar i el punt on el Rec Comtal creuava la mateixa<sup>30</sup>, i per altra banda la dirigida per M. Soberón entre els anys 2006 i 2007 a l'espai format pels carrers del Doctor Aiguadé, de la Marquesa i la plaça Pau Vila, on s'ha evidenciat l'existència del baluard del Migdia, un tram de la muralla de Mar reformada al s. XIX, part d'un

<sup>24</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/684>

<sup>25</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/339>

<sup>26</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/940>

<sup>27</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/425>

<sup>28</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1387>

<sup>29</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1387>

<sup>30</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/444>



escullera construïda cap el s. XV (documentada a les fonts escrites com *de la Santa Creu*), i dos derelictes alt medievals<sup>31</sup>

---

<sup>31</sup> <http://cartaarqueologica.bcn.cat/645>

#### **4. METODOLOGIA**

Per tal d'aconseguir els objectiu marcats, cal seguir una metodologia sistemàtica i adequada. La que s'ha realitzat en aquesta intervenció s'inspira en el mètode de registre utilitzat per E.C.Harris i per A.Carandini (Harris, 1975, 1977, 1979; Carandini 1977, 1981). Es tracta de registrar objectivament els elements construïts i estrats que s'identifiquen (tant els que es conserven en alçat com els que es descobreixen en el subsòl), realitzant una numeració correlativa d'aquests, sota el nom d' "Unitat Estratigràfica" (u.e.) que individualitza els uns dels altres. Cada u.e. es registra en una fitxa on s'indica: la ubicació en el jaciment, les seves característiques físiques, la situació en les plantes i seccions i la posició física respecte a la resta d'unitats estratigràfiques amb les quals es relaciona. Aquest mètode també inclou la realització de material gràfic, compost per plantes i seccions i el material fotogràfic imprescindible per a la constància visual dels treballs realitzats.

La principal raó de ser de l'arqueologia urbana és l'estudi de l'evolució històrica de la ciutat on es realitzi, allò que ha impulsat i ha provocat canvis en el territori, tant en l'àmbit geomorfològic com urbanístic, històric, organitzatiu i social, fins a esdevenir el fet concret del moment actual.

En el cas que en qualsevol intervenció es trobés algun tipus de material ceràmic, s'ha de recollir i separar diferenciant els materials que han sortit als diversos estrats arqueològics, i ajuden a donar una datació tant dels mateixos estrats com de les estructures que s'hi poden trobar relacionades.

Inicialment aquest material s'ha de rentar i seguidament se li atorga una sigla depenent de cada excavació, per tal de facilitar el seu inventari i precisar al màxim la informació recollida en les respectives memòries o informes arqueològics.

De la mateixa manera s'actua en el cas de documentar altres materials com el bronze, ferro, vidre, ossos, etc....

Al llarg d'aquesta intervenció s'ha realitzat un control visual dels treballs realitzats per part del personal de l'obra, així com de l'excavació manual del sediment per part de la direcció tècnica, en el cas de l'aparició d'estructures construïdes que així ho requerissin. Al llarg de tota la intervenció es va realitzar la documentació

fotogràfica tant de tot el procés de realització de les obres com de les zones on es localitzaren estructures per tal d'obtenir el major recull d'informació possible.

## **5. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS**

L'actuació arqueològica del qual és objecte aquesta memòria, es va iniciar el dia 5 de Setembre de 2106 amb l'obertura dels primers metres de la rasa a l'entrada del Parc de la Ciutadella, al tram del Passeig Joaquim Renart, i va finalitzar el dia 12 de setembre amb l'obertura dels últims metres a tocar de la Gran Cascada per tal d'efectuar la connexió amb l'estació transformadora situada en aquest indret.

Previ al control arqueològic del qual és objecte aquest memòria, es constatà per part del Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona, l'obertura del tram inicial de la rasa corresponent als carrers de Passeig Pujades i carrer Wellington sense cap tipus de control arqueològic, i en conseqüència s'inicià ràpidament el procediment de control arqueològic de les obres, tal i com marca la llei de Patrimoni i el Decret 78/2002.

El projecte consistia en la canalització en rasa d'un servei elèctric per tal de connectar el tram que va des de l'estació transformadora situada a la cruïlla del carrer Wellington i el Passeig Pujades, amb l'estació situada sota les instal·lacions de la Gran Cascada dins el recinte del Parc de la Ciutadella.

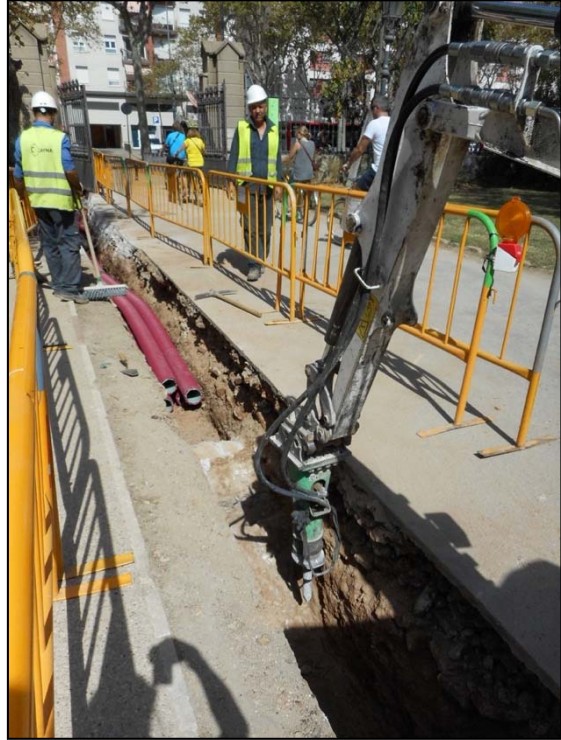
Les mides del tram projectat foren d'aproximadament un 210m, assolint una profunditat màxima d'1m a partir de la cota de carrer.

Així doncs des del dia 5 de setembre es va dur a terme el control visual dels treballs de buidat de la rasa, segons ho requeria el projecte d'intervenció per tal d'engegar el procés de recerca preventiva necessari per a la localització i documentació de les possibles restes patrimonials que poguessin veure's afectades per l'actuació urbanística.

Un cop documentada fotogràficament l'obertura del primer tram de la rasa fora del recinte del Parc de la Ciutadella (foto 1), consistent al traçat que va des de la cruïlla del carrer Wellington amb el Passeig Pujades, fins a l'entrada del Parc més propera situada en el mateix Passeig. Així doncs es va dur a terme el control arqueològic de les tasques d'instal·lació del nou servei, dins els primers metres a l'interior del recinte del parc, concretament al davant de la porta d'entrada al parc al Passeig de Joaquim Renart. davant l'escultura de Vicenç Navarro i part posterior de la gran cascada.

Les tasques de buidat de la rasa es van realitzar de forma mecànica al llarg de tota la rasa mitjançant una màquina giratòria de reduïdes dimensions, i únicament es realitzava de forma manual quan la presència de diferents serveis urbanístics localitzats al subsòl requeriren una intervenció més precisa tant per la dificultat dels treballs com per motius de seguretat.

Durant aquestes tasques no es va constatar la presència de cap tipus d'element arqueològic corresponent al traçat de la Ciutadella borbònica o d'elements corresponents a l'exposició universal de 1888. Únicament es documenta la presència de diversos serveis urbanístics, en la seva majoria



serveis elèctrics i alguna canalització d'aigües per a reg, més abundants a mida que el tram s'apropava a les instal·lacions situades sota la gran cascada.

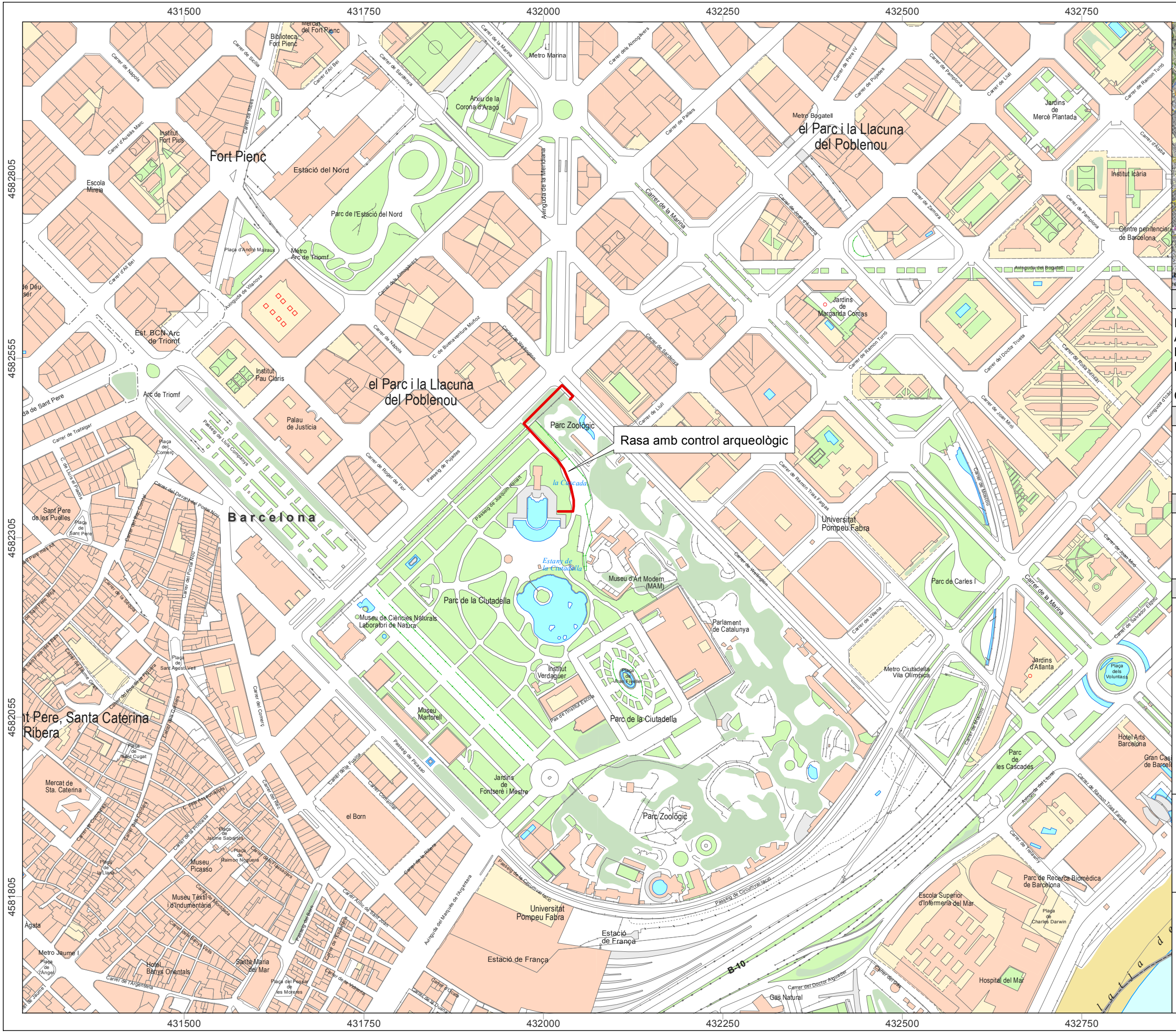
Al llarg de tot el buidat de la rasa la presència d'aquests serveis va ser la constant de les tasques, dificultaven tant les tasques de buidat com la posterior instal·lació del nou servei elèctric, i tanmateix impedièn la localització d'algun element arqueològic almenys fins a la cota en que es documentaven els esmentats serveis urbans.

## **6. CONCLUSIONS**

Els resultats d'aquesta intervenció aporten poques dades en relació amb el poblament i l'urbanisme de la ciutat de Barcelona al llarg de la seva història donat que es tracta d'una intervenció preventiva de caràcter molt localitzat i parcial.

Un dels elements que més ha condicionat el volum de dades obtingut ha estat la cota necessària per a la instal·lació del servei elèctric, donat que gairebé no s'extreia un volum prou elevat de terres com per poder detectar una quantitat prou rellevant d'estructures o restes, que reflectissin una activitat antròpica, així com la presència de diferents serveis urbans ha impedit documentar cap tipus de resta ni de material arqueològic.

## **7. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA**



**NOM DEL PROJECTE**

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EFECTUADA AL PARC DE LA CIUTADELLA. GRAN CASCAIDA PASSEIG DE JOAQUIM RENART/PASSEIG DE PUJADES, 22/CARRER WELLINGTON, 1.

CODI: 086/16

MUNICIPI

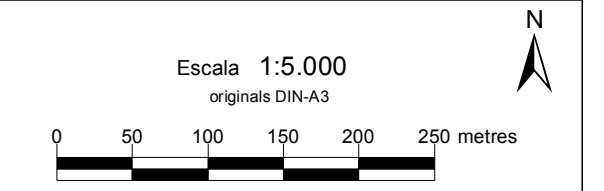
BARCELONA

DISTRICTE

CIUTAT VELLA

**LLEENDA**

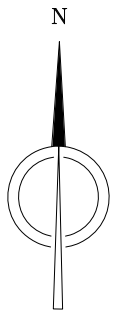
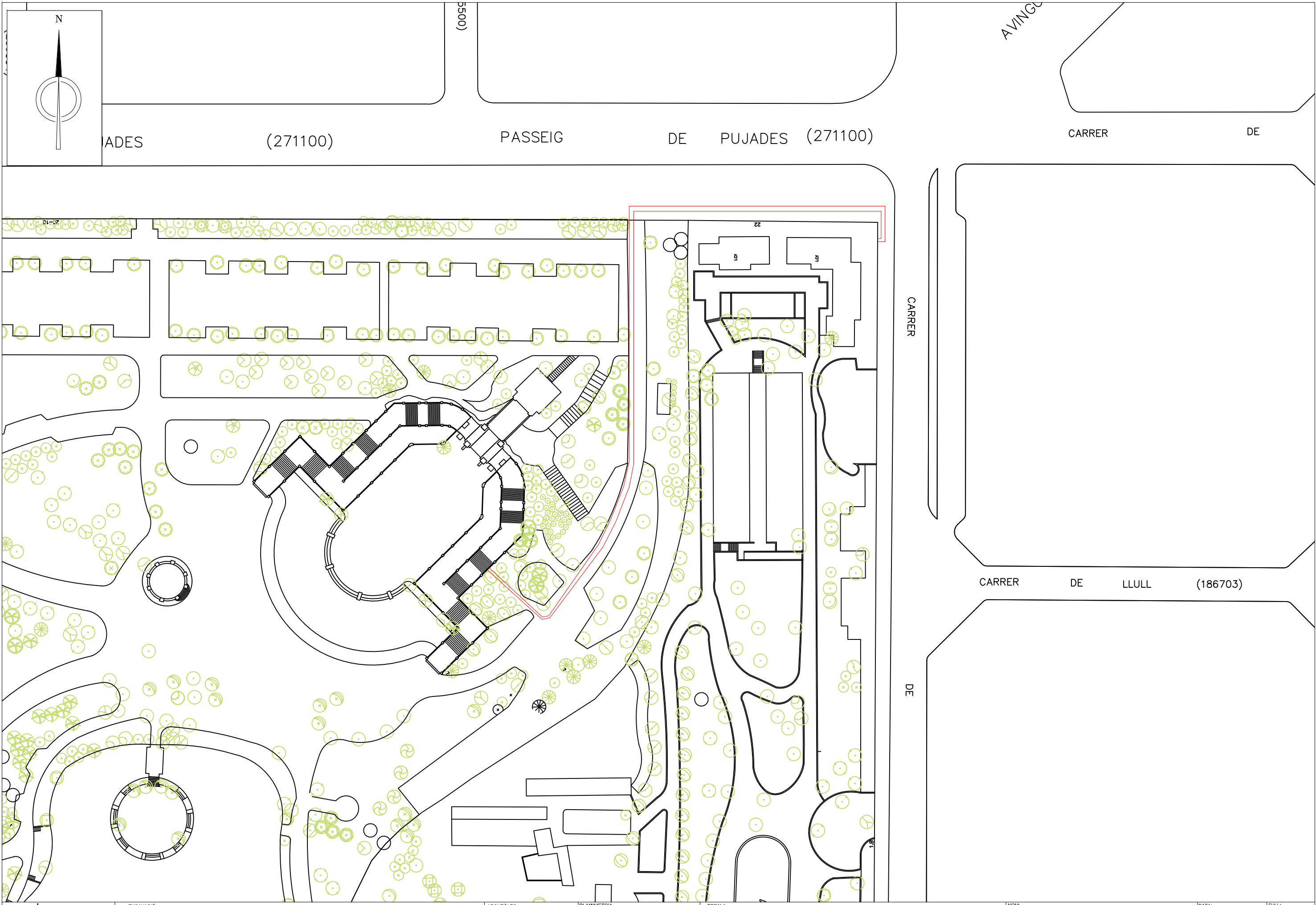
——— Límit municipal



BASE CARTOGRÀFICA: ICC www.icc.cat  
PROJECCIÓ UTM FUS 31N / ETRS 89

PLÀNOL NÚM.: 1





PUJADES

(271100)

PASSEIG

DE

PUJADES (271100)

CARRER

DE

AVINGU

CARRER

CARRER

DE

LLULL

(186703)

DE



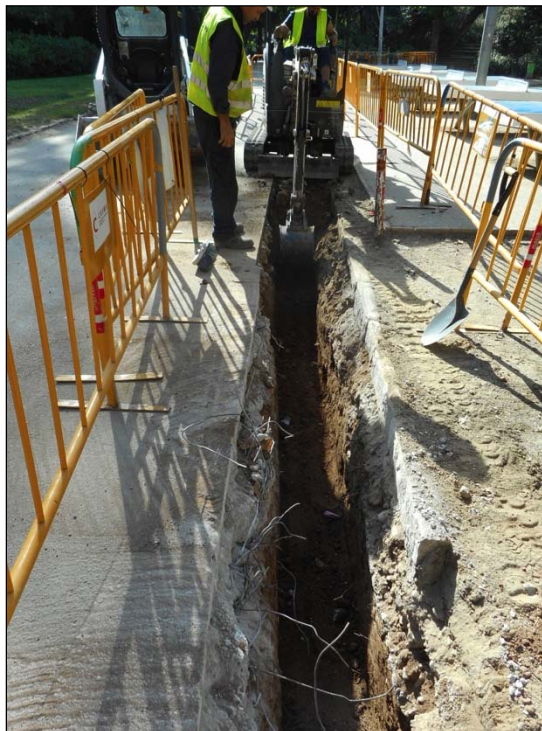
## **8. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA**



1. Rasa al Passeig Pujades ja finalitzada.



2. Inici del control arqueològic dins el Parc de la Ciutadella al Passeig Joaquim Renart.



3. Obertura mecànica de la rasa al Passeig Joaquim Renart.



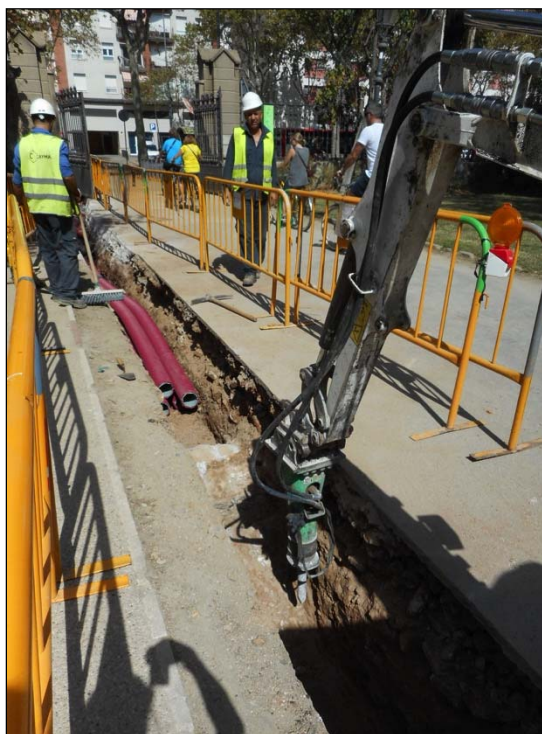
4. Obertura mecànica de la rasa al Passeig Joaquim Renart.



5. Localització d'una estructura de formigó.



6. Localització d'una estructura de formigó.



7. Desmuntatge de l'element de formigó localitzat al tram del Passeig Joaquim Renart.



8. Localització d'un servei d'aigua.



9. Localització d'un servei d'aigua.



10. Localització d'una estructura obrada amb ciment.



11. Detall de l'estructura.



12. Desmuntatge de l'estructura de ciment.



13. Instal·lació de tubulars al tram del Passeig Joaquim Renart.

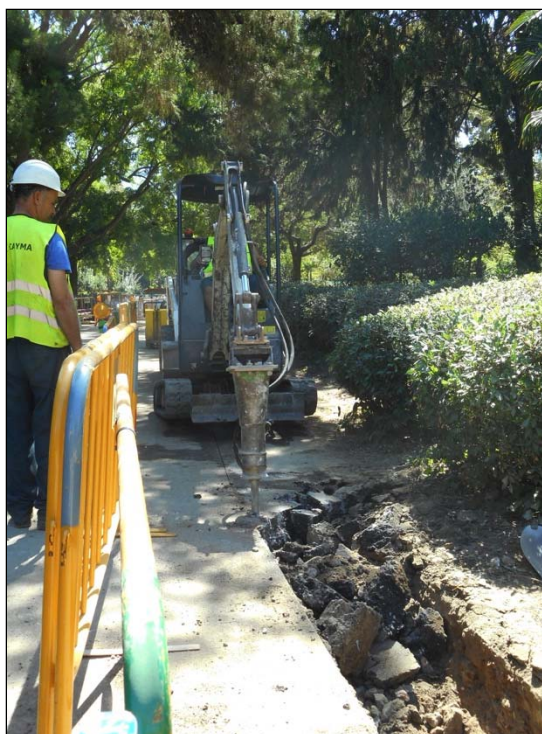


14. Detall del farciment de runa documentat al tram de la rasa del Passeig Joaquim Renart.

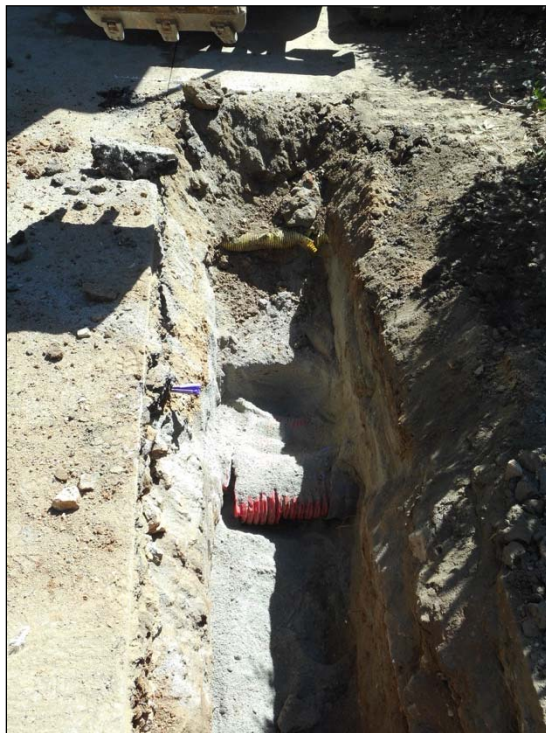




15. Tram de rasa del Passeig Joaquim Renart.



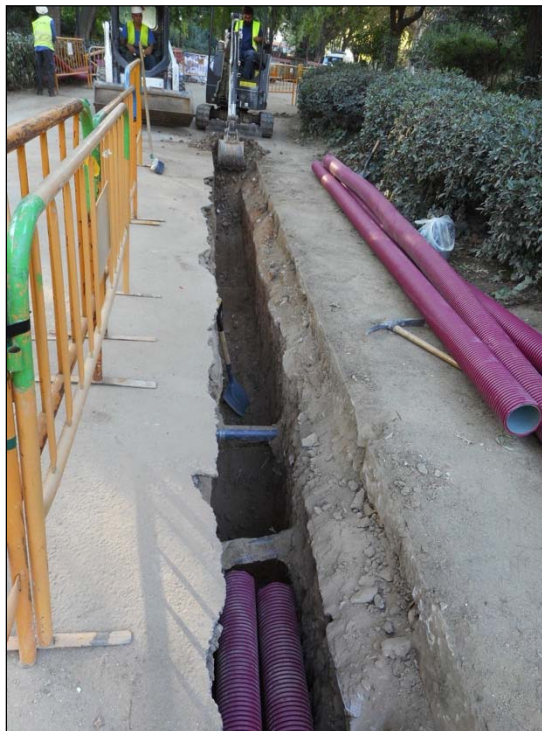
16. Obertura de la rasa al tram de la Gran Cascada.



17. Localització de serveis al tram de la Gran Cascada.



18. Buidat mecànic de la rasa al tram de la Gran Cascada.



19. Buidat mecànic de la rasa al tram de la Gran Cascada i instal·lació de tubulars.



20. Buidat mecànic de la rasa al tram de la Gran Cascada.



21. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



22. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



23. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



24. Tram de rasa a tocar de la Gran Cascada.



25. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



26. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



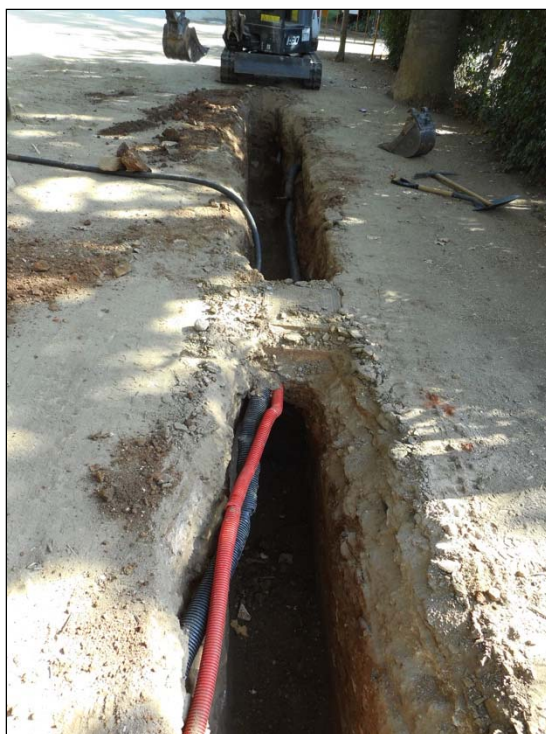
27. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



28. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



29. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



30. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.





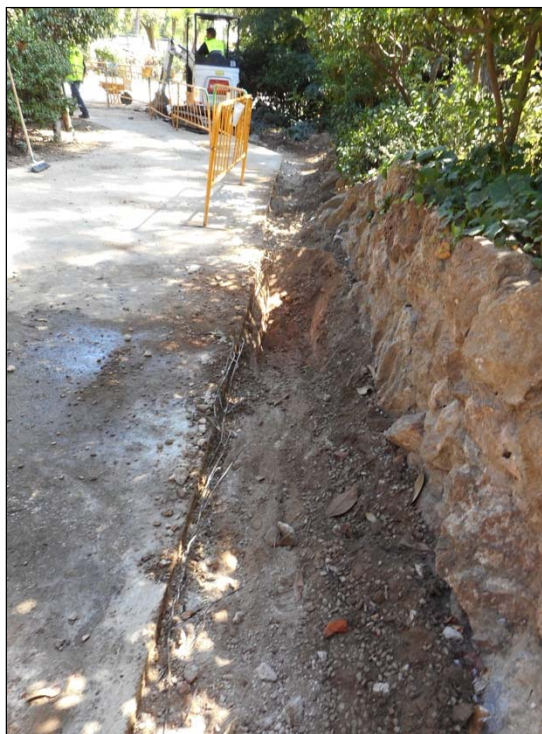
31. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada.



32. Localització de serveis d'aigua i llum al tram de la Gran Cascada



33. Obertura de la rasa a tocar de la Gran Cascada, enllaç amb estació transformadora.



34. Obertura de la rasa a tocar de la Gran Cascada, enllaç amb estació transformadora.

## 9. UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES

Fitxa d'Unitat Estratigràfica		UE : 001	
Sector : <b>Parc de la Ciutadella (Gran Cascada-Passeig Joaquim Renart) / Passeig Pujades,22 / Carrer de Weelington,1</b>		Fase:	Cronologia: <b>s. XX</b>
DEFINICIÓ :	Paviment		
DESCRIPCIÓ :	Paviment de formigó 5cm potència		
MATERIAL DIRECTOR :			
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a
	Rebleix a		Es reblert per
	Cobreix a	002	Es cobert per
	Talla a		Tallat per
	Es recolza a		Se li recolza
	S'entrega a		Se li entrega

Fitxa d'Unitat Estratigràfica		UE: 002	
Sector : <b>Parc de la Ciutadella (Gran Cascada-Passeig Joaquim Renart) / Passeig Pujades,22 / Carrer de Weelington,1</b>		Fase:	Cronologia: <b>s. XX</b>
DEFINICIÓ :	Preparació de paviment.		
DESCRIPCIÓ :	Formigó. 20-30cm de potència.		
MATERIAL DIRECTOR :			
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a
	Rebleix a		Es reblert per
	Cobreix a	003	Es cobert per
	Talla a		Tallat per
	Es recolza a		Se li recolza
	S'entrega a		Se li entrega

Fitxa d'Unitat Estratigràfica		UE: 003	
Sector : <b>Parc de la Ciutadella (Gran Cascada-Passeig Joaquim Renart) / Passeig Pujades,22 / Carrer de Weelington,1</b>		Fase:	Cronologia: <b>s. XX</b>
DEFINICIÓ :	Estrat		
DESCRIPCIÓ :	Runa		
MATERIAL DIRECTOR :			
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a
	Rebleix a		Es reblert per
	Cobreix a		Es cobert per
	Talla a		Tallat per
	Es recolza a		Se li recolza
	S'entrega a		Se li entrega

## **10. BIBLIOGRAFIA**

**A. A. V. V.** (1993): *Congrés d' història de Barcelona. La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història.* Barcelona, 20, 21, 22 d'octubre de 1993. Volum I. Ponències i Comunicacions.

**A. A. V. V.** (1995): *Història de Barcelona.* Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

-Vol.1 (1991): *Estructura urbana de la ciutat romana.*

-Vol.2 (1992): *La formació de la Barcelona medieval.*

-Vol.3 (1992): *La ciutat consolidada (segles XIV-XV).*

-Vol.4 (1992): *Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI-XVII).*

-Vol.5 (1993): *El desplegament de la ciutat manufacturera (1714-1833).*

-Vol.6 (1995): *La ciutat industrial (1833-1897).*

**A. A. V. V.** (1997): *Els barris de Barcelona. Vol.1: Ciutat Vella i Eixample.* Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

**A. A. V. V.** (2002): *Diccionari d'arqueologia.* Termcat.

**A. A. V. V.** : *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2008.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A. V. V.** : *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2009.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A. V. V.** : *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2010.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A. V. V.** : *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2011.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A. V. V.** : *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A .V. V. :** *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2013.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A .V. V. :** *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**A. A .V. V. :** *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2015.* MHUBA- Museu d'Història de Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

**BALAGUER, V.** (1865): *Las calles de Barcelona*, 2 volums. Barcelona.

**BALCELLS, A.** (1983): *Historia contemporánea de Cataluña.* Barcelona.

**CARRERAS CANDI, F.** (1916): *Geografia general de Catalunya. La ciutat de Barcelona.* Barcelona.

**CARRERAS CANDI, F.** (1982): *Gran geografia comarcal de Catalunya. Vol VIII* Barcelonès i Baix Llobregat.

**CIRICI, A.** (1975): *Barcelona pam a pam.* Barcelona.

**DURAN I SAMPERE.** *Barcelona vista per Dionís Baixeras, Cinquanta dibuixos precedits d'un estudi d'Agustí Duran i Sampere.* Ayma editor. BCN 1948.

**DURAN I SAMPERE.** *Barcelona i la seva història I. La formació d'una gran ciutat.* Ed. Curial. BCN 1972.

**DURAN I SAMPERE.** (2975) : *Barcelona i la seva història III. L'art i la cultura.* Ed. Curial. BCN.

**FABRE, J.; i HUERTAS CLAVERIA, J. M.** (1977): *Tots els barris de Barcelona. Vol. VII: Els polígons (2) i el Districte Cinquè.* Barcelona.

**FLORENSE FERRER, A.** (1962): *Evolución de Barcelona en la Baja Edad Media*. Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad, III. Barcelona.

**GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S.** (1982): *Atlas de Barcelona*. Barcelona.

**GEA, M.** (2006): *Memòria de la intervenció arqueològica al Passeig de Pujades, 10-20 / Passeig de Picasso, 7-21. Parc de la Ciutadella*. Barcelona. Codi: 190/05. Barcelona.

**GEA, M. SANTANACH, L.** (2010) : *Poliòrcètica defensiva: la ciutadella de Barcelona. Contextualització i característiques bàsiques*. Quarhis 6. Museu d'Història. Barcelona.

**GRANADOS, O.** (1982): "El pla de Barcelona i la seva Història" a *Actes del 1 Congrés d'Història del Pla de Barcelona*. Institut Municipal d'Història. Barcelona.

**HARRIS, E.C** (1979): *Principios de estratigrafía arqueológica*. Ed. Crítica. Barcelona.

**HERNÁNDEZ F.X., PONGILUPPI G.H.** (2012) : *1714, el setge de Barcelona*. Angle Editorial. Barcelona.

**HINOJO, E.** (2010)- *Memòria de la intervenció arqueològica al Parc de la Ciutadella, s/n. Circuit d'Educació Viària de la Guàrdia Urbana*. Barcelona. Codi: 024/10. Barcelona

**HURTADO, V.; MESTRE, J.; MISERACHS, T.** (1998): *Atlas d'Història de Catalunya*. Barcelona.

**MUÑOZ, A., CATÀ J.** (2005): *Repressió borbònica i resistència catalana (1716-1736)*. Rafael Dalmau Editor. Madrid.

**PALET MARTÍNEZ, J.M.** (1994): Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estudis i memòries d'arqueologia de Barcelona, 1. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

**PI i ARIMON, A.** (1854): *Barcelona antigua y moderna*, Volum I. Barcelona.

**PLADEVALL, A.** (1982): "Barcelona i el Barcelonès" a *Gran geografia comarcal de Catalunya. El Barcelonès i el Baix Llobregat*. Volum 8. Obra dirigida per J. Carreras i Martí. Barcelona. Pàg.11-14.

**RIBA i ARDERIU, O.** (1993): "Assaig sobre la geomorfologia medieval de la ciutat vella de Barcelona" a *Actes del III Congrés d'Història de Barcelona*. Barcelona. Pàg.: 171-174.

**SOBREQUÉS, J.** (1992): *Història de Barcelona. Vol. IV. Segles XIV-XV*. Barcelona.

**SOBREQUÉS, J.** (1992): *Història de Barcelona. Vol. V. Segles XVI-XVII*. Barcelona.

### **Pàgines Web.**

<http://cartaarqueologica.bcn.cat/>

<http://www.bcn.cat/guia/bcnpicc.html>

<http://www.icc.es/>